

Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

Institut za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNİK RADOVA

Urednici

Vladimir DŽINOVIĆ
Tijana NIKITOVIĆ

12. i 13. mart 2021. godine
Online konferencija

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNIK SAOPŠTENJA

Urednici
Vladimir Džinović
Tijana Nikitović

12. i 13. mart 2021.
Online konferencija

PROGRAMSKI ODBOR

Predsednik

dr Vladimir Džinović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

Dr Dušan Stojnov, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Zora Krnjaić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Slavica Ševkušić, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Nikoleta Gutvajn, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stepanović Ilić, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Biljana Stanković, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Nataša Simić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Marina Videnović, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

msr Sanja Grbić, istraživač saradnik, asistent
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ORGANIZACIONI ODBOR

Predsednik

msr Tijana Nikitović, istraživač pripravnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZATORI SKUPA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA
Dobrinjska 11/3 • 11 000 Beograd • Srbija
www.ipi.ac.rs

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU
Čika Ljubina 18-20 • 11 000 Beograd • Srbija
www.f.bg.ac.rs/instituti/IPS/o_institutu

Napomena. Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-9/2021-14/200018).

ANALIZA VIZUELNIH PRIKAZA U UDŽBENICIMA IZ PROŠLOSTI: PRIMER IZ OBLASTI ISTORIJE PEDAGOGIJE

Đurđa Maksimović*

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Milica Sekulović

Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Cilj ovog rada je da kroz primer analize vizuelnih prikaza u udžbenicima istorije koji pripadaju kontekstu međuratne Jugoslavije, ukažemo na važnost znanja koja nastaju na preseku različitih disciplina, istorije i pedagogije. U radu ćemo ukratko razmotriti problem analize kroz discipline i kontekste kao i na nivou sukoba između javne i primenjene istorije (eng. *public and applied history*). Pored toga, predstavljamo kombinaciju istraživačkog pristupa Kire Mahamud (Kira Mahamud, 2014) i Janka i Nekta (Janko & Knecht, 2013) koji nude istraživaču mogućnost prelaska uskih disciplinarnih granica prilikom analize vizuelnih prikaza u udžbenicima iz prošlosti. U zaključku ukratko predstavljamo primer istorijsko-pedagoške analize vizuelnih prikaza u udžbeniku istorije u međuratnoj Jugoslaviji. Reč je o primeru analize rada Ivana Meštrovića na korici udžbenika za istoriju Jugoslovena iz 1939. godine. Hronoški period koji smo uzeli za svoje istraživanje karakteriše etablirana ideologija integralnog Jugoslovenstva, što predstavlja kriterijum za izbor udžbenika koje smo analizirali.

Transdisciplinarni karakter istorije pedagogije, koja nastaje na preseku naučnih znanja iz oblasti pedagoške i istorijske nauke prva je istraživačka putanja od koje u radu polazimo. Kako bismo razumeli značaj naučnih znanja koja nastaju u istraživačkom susretu istorije i pedagogije neophodno je rasvetliti njihov primenjen karakter ali i priznati istoričnost znanja koja nastaju na tom preseku. Sa jedne strane, istoriju pedagogije, kao pedagošku disciplinu, možemo posmatrati u njenom primenjenom obliku. Na taj način nam omogućava da uspostavimo kontinuitet u razumevanju složenih istorijskih procesa koji oblikuju karakter savremenih pedagoških znanja i pruža okvir za razumevanje savremenih pedagoških problema. Apologete primenjene istorije pozivaju istoričare da se okrenu sadašnjosti i aktuelnim problemima, te nastupaju sa aktivističkih pozicija. Takav pristup omogućava istoričarima, pa i istoričarima pedagogije, interdisciplinarno proučavanje istorijskih fenomena te omogućavanje društvene odgovornosti. Sa druge strane, istorija pedagogije ima za cilj da podstakne razumevanje fenomena koji su situirani u određenom istorijskom trenutku.

Istorijska analiza sadržaja u pedagogiji omogućuje istraživaču susret sa brojnim empirijskim podacima, najčešće prisutnim u primarnim istorijskim izvorima, za čiju obradu

* Email: petrovicdjurdja7@gmail.com

je potrebna saradnja različitih istraživačkih strategija koje uključuju kombinaciju različitih metoda i tehnika istraživanja. Takođe, kada je u pitanju istorijska analiza udžbenika, savremeni pristupi proučavanju udžbenika upućuju istraživača na razmatranje različitih konteksta ili diskurzivne mreže u okviru koje nastaje udžbeničko znanje. Na primeru istorijsko-pedagoške analize udžbenika reč je o prevazilaženju insistiranja na isključivoj analizi sadržaja udžbenika i korespondenciji verbalnog i vizuelnog koda "unutar korica udžbenika", te prelasku na razumevanje udžbenika kao materijalizovanom dominantnom društvenom diskursu.

Metodološki pristup istorijskom proučavanju udžbenika zasnovan samo na sadržaju jeste jednodimenzionalan i vodi ka ograničenoj perspektivi u razumevanju značenja udžbenika (Heinze, 2010; prema Ilić Rajković i Senić Ružić, 2016). Metodologija Kire Mahamud (Mahamud, 2014) prilazi istorijskom proučavanju udžbenika sa stanovišta kritičkog i hermeneutičkog pristupa. Mahamudova nudi pristup udžbeniku "prema spolja" i "prema unutra". Pristup udžbeniku „prema spolja“ sugerise na potrebu proučavanja raznolikosti konteksta školskog udžbenika. Mahamud ističe da pitanje konteksta udžbenika referira na podatke o produkciji, transmisiji i recepciji udžbenika (Mahamud, 2014). Udžbenik se posmatra i pristupom „prema unutra“ koga Mahamud zasniva na dve teze: udžbenik je makro-tekst koji se sastoji od mikro-tekstova od kojih svaki treba da bude predmet analize i tekst udžbenika jeste instrument socijalne i pedagoške verbalne interakcije i instrument autorove verbalne akcije.

U kvalitativnoj obradi, najfrekventniji vizuelni materijal posmatrali smo u skladu sa strukturalističkim razumevanjem dela kao teksta koji proizvodi i prenosi značenja. Mahamud ističe da vizuelne prikaze, između ostalih elemenata udžbenika, treba shvatiti kao tekstualne jedinice sa sopstvenim identitetom kroz koje se mogu istraživati jezik, diskurs, narativ (Mahamud, 2014; prema Ilić Rajković i Senić Ružić, 2016).

Metoda koju smo koristili u istraživanju je metoda analize diskursa. Instrumenti koje smo koristili u istraživanju su evidencione liste, koje smo preuzeli od Janka i Nekta (Janko & Knecht, 2013) i nadogradili za potrebe našeg istraživanja. Janko i Nekt (Janko & Knecht, 2013) su razvili istraživački instrument – sistem kategorija – za sortiranje pojedinačnih tipova vizuelnih prikaza u udžbenicima, kao i za procenu njihovih instruktivnih kvaliteta. Njihov instrument omogućava praćenje kvaliteta s obzirom na njihovu apstraktnost, prikladnost natpisa ispod ikoničkih sredstava izražavanja i povezanosti ilustrativnog materijala i teksta. Kada govorimo o apstraktnosti ikoničkih sredstava razlikujemo realistične vizuelne prikaze na kojima su objekti i fenomeni prikazani onako kako izgledaju u stvarnosti; delimično realistične vizuelne prikaze, za koje možemo reći da su karakteristične odlike stvari i pojava prikazane, dok su one manje karakteristične izostavljene; apstraktni vizuelni prikazi predstavljaju objekte i fenomene na konvencionalan način, pomoću specifičnih grafičkih znakova ili sistema znakova. Kada je reč o natpisu ispod vizuelnih prikaza razlikujemo kategorije: nepostojeći, identifikujući, parafrazirajući, proširen, aktivirajući i kombinovani natpis. Poseban akcenat stavljamo na povezanost vizuelnih prikaza i teksta gde razlikujemo nejasnu povezanost teksta, jasnu povezanost teksta i elaboriranje odnosno dopunu teksta. Poseban naglasak stavljamo

na kvalitet vizuelnog predstavljanja s aspekta njihove upotrebe u udžbenicima za nastavu istorije. Upravo to oslikava primer koji navodimo u tekstu koji sledi.

Primer analize vizuelnih prikaza u udžbeniku istorije u periodu idelogije integralnog jugoslovenstva (1929-1941). Jedan od načina uobličavanja jugoslovenske nacionalne ideje u međuratnoj Jugoslaviji bio je upravo podizanje javnih spomenika i arhitektonskih zdanja. U to vreme jugoslovenski vajar hrvatskog porekla Ivan Meštrović ubedljivo je nosio titulu nacionalnog umetnika. Njegov monumentalni projekat „Vidovdanskog hrama“, čije su skulpture prvi put izložene u Beču 1910. godine, flagrantan je primer funkcionisanja dispozitiva. U udžbeniku za treći razred autora M. Matovića iz 1939. godine na naslovnoj strani učenicima je prikazana vizuelna predstava skulpture Kraljevića Marka koja pripada Meštrovićevom projektu. Značenje tog prikaza i njegova vaspitna poruka su dvostruki. Ta skulptura bila je konstruisana kao čvrsta opna za sve one mehanizme koji su pokretali diskurse jugoslovenstva, a koji su bili nalik kakvom mitskom narativu (Ignjatović, 2007). U skladu sa proklamovanom ideologijom integralnog jugoslovenstva projekat „Vidovdanskog hrama“ i prikaz Kraljevića Marka sintetizuju nacionalne partikularnosti i šalju učenicima dvojaku poruku. Prva se sastoji u ujedinjenju Hrvata i Srba u borbi protiv Turaka kroz Krbavsku i Kosovsku bitku koju je hram vizualizovao. Sa druge strane, ponovo glava Kraljevića Marka, prikazana na korici analiziranog udžbenika, vraća nas na raspravu o antropološkim karakteristikama Jugoslovena. Semantiku tog prikaza Ignjatović u delu „Jugoslovenstvo u arhitekturi“ objašnjava na sledeći način:

„Njegov Marko je gol. Gol i bez oružja kao narod kojemu je simbolom...oduzevi mu sve historijske atribute (oružje, odijelo) on je od historijskog junaka načinio izvanhistorijskog heroja. Uklanjanje nepoželjnih identitetskih „plemenskih“ oznaka, u skladu sa temeljnom pretpostavkom jugoslovenskog nacionalizma, značilo je „otkrivanje“ onih osobina nacije koje postoje izvan istorije i vremena: isticanje gole snage, divovske i titanske. Na taj način, jugoslovenski identitet konstruisan je kao izvanistorijski“ (Ignjatović, 2007: 50).

Time lik Kraljevića Marka sa korica udžbenika ponovo aktualizuje primordijalni diskurs jugoslovenstva, u lekcijama ranije uobličen u opisima starih Slovena, i potvrdu fukoovske teze o temporalnosti struktura koje određuju znanje.

Svaki segment udžbenika (tekst, jezik, vizuelni prikaz, narativ..) treba da posmatramo sa sopstvenim identitetom i na takav način da mu pristupamo. Pokušali smo da ukažemo na važnost znanja koja nastaju na preseku disciplina istorije i pedagogije. Pored toga, navedeni primer predstavlja pokušaj da ukažemo na važnost analize vizuelnih prikaza u udžbenicima, a ne samo na analizu teksta. Ukoliko imamo na umu da veliki deo u udžbenicima zauzimaju različiti ilustrativni materijali, smatramo da je njegova analiza itekako značajna jer nam prenosi neke poruke koje nisu vidljive i jasno uočljive kroz sam tekst.

Ključne reči: *istorija pedagogije, vizuelni prikazi, analiza udžbenika, kvalitativna istraživanja*

Literatura

- Ignjatović, A. (2007). *Jugoslovenstvo u arhitekturi: 1904-1941*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Ilić Rajković A. i Senić Ružić, M. (2016): Proučavanje udžbenika i pedagoška prošlost, *Nastava i vaspitanje*, 3, 555-568.
- Mahamud, K. (2014). Contexts, Texts, and Representativeness. A Methodological Approach to School Textbook Research. In P. Knecht & E. Matthes (Eds.) (2014) *Methodology and methods of research on textbooks and educational media* (pp. 31-49). Julius Klinkhard: Bad Heilbrunn.
- Matović, M. (1939). *Istorija Jugoslovena za treći razred*. Beograd: Knjižarnica Jeremije J. Dželebdžića.
- Janko, T. & Knecht, P. (2013). Visuals in geography textbooks – Categorization of Types and Assessment of Their Instructional Qualities, *Review of international Geographical Education Online*, 1, 93-110.
- Janko, T. & Knecht, P. (2014). Visuals in geography textbooks – increasing the reliability of a research instrument. In E. Matthes (Ed.). *Methodology and methods of research on textbooks and educational media* (pp. 227-240) Julius Klinkhard: Bad Heilbrunn.